

EVLIYA ÇELEBİ'NİN RUSYA BÖLGESİ SEYAHATLERİ

ABDÜRRAHİM
GÜZEL

Yaşadığımız çağın bir gereği olan iletişim ve hızlı ulaşım imkanlarını hepimiz yaşıyoruz. Yaşamakla da kalmıyor nerede ise bunun daha fazla ivme kazanması için büyük çalışmalar gerçekleştiriyoruz. Bilişim alanındaki akılalmaz gelişmeler, ulaşımındaki neredeyse dakikalar kazanma çabaları, bunun önemli göstergeleri arasındadır. İşte bu kongre ve dünyanın birçok bölgesinden iştirak eden katılımcılarla beraber, yaşanan bir gösterge olarak ele alınabilir.

Dünyada geçerli etkileşim unsurlarından birisi, belki de en önemlisi bilindiği ve yaşandığı gibi, seyahattir. İnsanlar seyahat vesilesiyle çeşitli kültürleri tanır ve bunun etkileşimini yaşarlar. Kültürleriyle birbirlerini tanır ve birbirlerini bu anlamda etkilerler. Aynı zamanda da meşhur tarihçi ve sosyolog İbn-i Haldun'un tespitiyle “İnsanların *karakterleri yaşamış oldukları coğrafi faktör ile doğru orantılıdır*” Yine aynı bağlamda anonim bir söz olarak zihinlerimizde yer alan “Çok *gezen mi yoksa çok okuyan mı çok bilir*” sözü de aynı paralelde ele alınabilir.

Evliya Çelebi'nin seyahatlerine ve seyahatnamesine doğruluk ve yanlışlık açısından bakmak yerine bunun özellikle kültürel etkileri açısından bakmak çok daha yerinde olacaktır. Zaten kendisi de bunu hem sözleri ile hem de yaşayış tarzı ile açıkca ifade etmiştir. Hayatına baktığımızda değişken ve hareketli yaşayışı, bu gerçeğe verdiği önemi göstermektedir. Evliya Çelebi kısa hayatı esnasında dünyanın birçok yerini görmüş, yazdığı yazılarla çok kıymetli bir kaynak oluşturmıştır.

Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi 'ne sadece bir tarih kaynağı olarak bakmak mümkün değildir. Çünkü kendisi de bunu bir tarih kaynağı olarak ortaya koymuş değildir. Adı üzerinde bir seyahatnamedir. Bir anlamda bunu eski tabir ile **ruzname** ya da güncel tabirle **günlük** olarak ele

almak daha doğru olacaktır. Seyahatnameyi bu gözle ele aldığımızda daha sağlıklı veriler elde etmek mümkün olabilecektir.

Rusya seyahatine baktığımızda da bunu görebiliyoruz.

Rusyada gezdiği yerlerdeki izlenimleri dikkatle incelendiğinde bu bölgedeki ince ayrıntıları görebiliyorsunuz. Bilgileri tarihi bir değer olarak ele almak hem bilgi doğruluğu açısından mümkün gözüküyor hem de zaten yazım amacı da bunu gerekli kılıyor.

Bunu kendisi de;

“Vallahi *kardeşler, ben vazi, nasihatçi, derviş ve şeyh değilim. Halktan bir alem seyyahı ve insan dostu garip bir kimseyim*” şeklinde ifade etmiştir.

Evliya Çelebinin Rusya seyahatlerine kısaca bir göz atacak olursak;

Bilindiği üzere nasıl ki “Bilad-ı **Şam** “denince tarihi kaynaklar açısından belirli ve geniş bir coğrafya akla geliyor ise, Rusya denilince de çok geniş bir bölge akla gelmekte ve bilinmektedir. Evliya Çelebi'nin Rusya Bölgesiyle ilgili izlenimleri ağırlıklı olarak bugünkü Ukrayna, Moldovya, Kırım ve Dağıstan Bölgelerinde gerçekleşmiştir. Özellikle Kırım Hanlığı'yla ilgili siyasi ve ticari gelişme ve görüşmelerde epeyce bilgiler görmek mümkündür.

Evliya Çelebinin Ukrayna ve Kırım bölgelerindeki çalışmalarını bir başka arkadaşımız ayrı bir bildiri olarak hazırlamıştır. Bu nedenle biz burada ağırlıklı olarak Dağıstan'dan başlayan Kazan ve Moskova yöresindeki çalışmaları ve izlenimlerini ele alıp bunun kültürel etkilerine değinmeye çalışacağız.

Evliya Çelebinin bu bölgedeki çalışmalarına bir tarihçi değil de bir kültür

aktarımcısı olarak baktığımızda, onun eserlerinde çok fazla yer, bölge, kavim ve ırk isminin geçtiğini görmekteyiz. Bu bilgiler tarihi ve coğrafi bilgiler ile kıyaslandığında arada bazı bilgi eksikliklerinin ve farklı bilgilerin olduğu da gözlenmektedir. Fakat bütün bunlara rağmen, Evliya Çelebi'nin verdiği bu bilgiler ve anlatım tarzı o dönem ve kültür anlayışı yönünde güzel ipuçları vermektedir.

Bunları grup halinde sırası ile şöyle ele almak mümkündür;

A. Yer ve Bölge İsimleri

1. **Şehir İsimleri:** Niyazabad Şehri, Gilan Şehri, Kaht Şehri, Saray Şehri, Alatır Şehri, Kazan Vilayeti, Mujik Şehri, Alatır Şehri, Pije Pohaça, Pije kohana, Şirvan Eyaleti
2. **Kale İsimleri:** Demirkapı Kalesi, Şamahı Kalesi, Bakü Kalesi, Gence Kalesi, Ereş kalesi. Şeki Kalesi, Tenrek Kalesi, Ejderhan Kalesi, Peçuy Kalesi, Sobron kalesi, Balu Han Kalesi, Azak kalesi,
3. **Saray İsimleri:** Şehriyane Sarayı,
4. **Nehir İsimleri:** Kanlı Söyünç Nehri, Terek nehri, Edil Nehri, Cayık Nehri,

B. Kavim ve Irk Bilgileri

Acem, Terekeme, Gökdolaklar, Kahtaniye, Kumuk, Boğol, Lezgi, Moğol, Karatayak, Bağacak, Yaman Sadak, Moskov Kazağı, Heşdek, Tatar ve muhtelif Tatar Kavimleri, Kalmık, Nogay, Mujik Kavmi

Burada bahis ve ismi geçen yer ve bölge isimleri ile kavim ve ırk bilgileri bildiri muhtevasında biraz daha detaylı bilgilerle ele alınacak ve görseller ile zenginleştirilecektir.

EVLIYA ÇELEBİNİN YAPTIĞI BAZI TESPİTLER ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Genel olarak bahsi geçtiği üzere, Evliya Çelebinin Seyahatnamesi'ndeki bilgiler bir kültür aktarımı olarak ele alınmalıdır. Verdiği bilgiler gerek akıl ve mantık çerçevesinde ve gerekse tarihi veriler ile kıyaslandığında; bunlarda bazı abartılar ve ön yargılı tespitler olduğunu gözlemlemek mümkündür;

Buna bir iki küçük örnek vermek yeterli olacaktır; sanırım,

- a. Saray Şehri ile ilgili bilgi verirken şöyle söylemektedir; “... Moskov Kavmi de Hristiyanlardır, ama bunların asılları da tatardır. “Moskov kavminden kasıt eğer Rus ırkıysa bunun Tatar ırkına dayandırılması mümkün değildir ve bunu sadece öylesine söylenmiş bir söz olarak ele almak gerekecektir. Çünkü mevcut bilgiler bunun aksinedir.
- b. Yine Tatar Kavmi'nden bahsederken, “... Bu tatar kavmi heilal ve haramdan bir şey bilmezler. Hepsi mubahilerdir ki, canlı kısmı ne bulurlarsa canı ola ve kanı çıka elbette o yarattığı yerler. Ve ekmek yemezler, yeseler ekmek yüreklerine yapışıp ölürler. Herşeyden fazla sevdikleri at etidir. Nice boyları at etini pişirirler, nice boyları da kanını akıta akıta eti çiğ yerler, “demektedir. Hatta bir başka yerde de Kalmık ırkının insan eti yediğini ifade ederken, Moyınçak Şahın ölen bir oğlunun etini yediklerini uzun uzun anlatmıştır.

Her ne olursa olsun tarihi kaynaklar böyle bir bilgiyi doğrulamazlar ve insan eti yenmesinin doğal şartlarda mümkün olmadığı açıkca bilinen bir husustur. Kaldı ki, bunun nerede ise bir merasim şeklinde olması da ayrı dikkat çeken bir husustur.

- c. Kalmık Kavminden bahsederken, çeşitli isimlerden bahsedip bu kavme Beni Asfer kavmi dendiğini beyanla Hz. Ali'den naklen “Ey Rey ve Salat Halkı, Kendinizi bu küçük gözlü insanlardan koruyunuz” rivayetinde bulunmuştur. Bununla da kalmayıp, Hz. Peygamberden de bu meyanda hadis rivayetinde bulunup, “Allah'ın doğuda Türk isminde birtakım askerleri vardır ki, içinizden başıbozuk isyankarların intikamını onlarla alır; siz merhamet edersiniz ama onlar etmez. Bu zamana eriştiğiniz zaman kıyameti bekleyiniz” şeklinde bir hadis rivayet etmiştir.

Öncelikle Hz. Peygamberin zaman, mekân ve kişilerle ilgili rivayetlerine Kelam ehli itibar etmediği gibi Fedail Bahsi denen bu tür rivayetlerin büyük çoğunluğu zayıf olarak

telakki edilmektedir. Kaldı ki, bu hususlar çok dikkat isteyen ve bir bakıma itikadi bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

- d. Timur Han'dan bahisle; “Timur *Han gelip harap edip Moskov Kralını da itaat altına almayı isteyince gördü ki, gecesi az, iki saattan az vakitte sabah olup, Hak Tealanın 5 vakit farz eylediği yatsı namazının vakti yok. (Bu diyarda ne işim vardır) diye Akşehirli Molla Nasreddin ve ulema ile “Yapacağın işler hakkında onlara danış” (Kuran, Al,i İmran, 159) ayetinin hükmü üzere ileri gelenler ile danışır ve o sırada gelen birisinin Edil Irmağının donduğunu haber vermesi üzerine Timur Han Edil Nehrini buzda kolaylıkla geçip geriye döndü....” şeklinde bir bilgi vermektedir.*

Burada birkaç nokta vardır. Tarihi bilgilerde Timur ile Nasreddin Hoca'nın bir arada gösterilmesi esas itibari ile büyük bir hatadır. Bilindiği üzere Nasreddin Hoca 1208 -1284 yılları arasında, Timur ise, 1336-1405 yılları arasında yaşamıştır. Bu zaten başlıbaşına bir konudur. Öte yandan velev ki tarih doğru olsa bile, böylesine ün salmış Timur gibi bir padişahın söz konusu edilen bir sebepten dolayı ordusu ile oraya kadar gidip de geri dönmesi ne kadar doğru ve inandırıcı olabilir?

- e. Kalmık Kavmi'nden olanca olumsuzluklar ile bahisten sonra, birlikte geldiği elçi ile Taysi adındaki Kalmık Padişahı ile buluşmalarını ve hatta elçiden çok kendisine itibar ettiğini anlatır. Bu arada da;
- a. Bu padişah ve oğlunun yüzer bin adet keçe oba evleri olduğundan bahseder.
- b. Yine bu görüşmedeki haberlerden sonra ayrılırken bu padişahın kendilerine 5 bin koyun ve 100 deve yükü darı zahire verdiğini anlatır.
- c. Kalmık Kavminin 12 padişahтан oluştuğunu ve her birinin beşer altışar kere 100 bin adamlara malik olduklarını ifade eder.
- d. Bu kavmin insanları için “... anadan doğdukları zaman bazısının gözleri köpek yavrusu gibi bir haftada açılır. Bazısının gözleri açılmayıp ustura ile gözlerini yarıp açarlar ve biraz tuz sürerler...” diye beyanda bulunmaktadır.

Burada verilen bilgilerin ne kadar abartılı ve o an için söylenmiş birer tespit olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır. 5 bin koyunun seyyah birisi için ne kadar abartılı bir rakal olduğunu ve bunun nasıl taşınabileceğini düşünmek nasıl mümkün olabilir.

Sonuç olarak;

Evliya Çelebi, zamanının bütün zorluklarına rağmen bir insanın normal şartlarda başarması mümkün olamayacak kadar büyük seyahatler yapmış ve gerçekten çok büyük zorluklar ile nerede ise bir dünya tarihi seviyesinde bilgileri ihtiva eden bir Seyahatname meydana getirmiştir. Bu açıdan baktığımızda Seyahatname bir kültür hazinesi ve bir birikim dağarcığı olması itibari ile önemli bir yere ve değere sahiptir.

Birçok eserde ve çalışmalarda olduğu gibi Evliya Çelebi ve Seyahatnamesini de normal şartlarda ve zamanının şartlarına göre değerlendirmek yerinde olacaktır. Her zaman olduğu gibi, tarihi olayları ve verileri, öncelikle insan unsurunu asla dikkatten kaçırmamak şartı ile ele almalıdır. Çünkü insan unsurunun bulunduğu her ortamda hata ve yanlışlıkların yanısıra insanın karakterinden kaynaklanan ön yargılar ve katkılar olabilecektir. Yine tarihi olayları ve bilgileri ele alırken, mutlaka o zamanın şartlarını, olumlu ve olumsuz yanlarını dikkatten kaçırmayarak irdelemelidir. O günün olaylarını bugünün şartları ve değer yargıları ile ele alacak olursak önemli yanlışlıklar ortaya çıkacaktır.

Bildirinin son kısmında Evliya Çelebi'yle ilgili yaptığımız değerlendirmeleri, bu gözle ele almak ve algılamak yerinde olacaktır. Çünkü Evliya Çelebi eksiği ile ve fazlasıyla bilim dünyasına çok önemli katkılarda bulunmuş ve büyük bir değerdir. O bizim insanımızdır. Bilim dünyasının vazgeçilmez bir bilim adamıdır. Önemli olan bu değeri en iyi bir şekilde ele alabilmek ve ileriye yönelik bilgilerde doğru ve sağlıklı olarak kullanabilmektir.

*Kazan Devlet Pedagoji Üniversitesi,
Rusya Federasyonu